

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЙНА КНИГА У ВІДНІ ПЕРІОДУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ

Інна Морозова

*провідний бібліограф відділу наукової бібліографії
ЛННБ України ім. В. Стефаника*

У статті подано огляд основних українських еміграційних видавничих осередків, що діяли у Відні в період Першої світової війни та визвольних змагань. Охарактеризовано їх книговидавничий репертуар і тематику видань, подано інформацію про громадсько-політичних діячів, учених, письменників, які співпрацювали з еміграційними видавництвами.

Ключові слова: *Відень, Перша світова війна, Союз визволення України, українські еміграційні видання, видавничі осередки.*

This article provides an overview of the major Ukrainian emigre publishing centers that operated in Vienna during the First World War and the Ukrainian liberation movement. It characterizes their publishing repertoire and subject matter, as well as provides information on public and political figures, scientists and writers who cooperated with these emigre publishers.

Keywords: *Vienna, the First World War, the Union of Liberation of Ukraine, Ukrainian emigration, publishing centers.*

В статье представлен обзор основных украинских эмиграционных издательских центров, действовавших в Вене в период Первой мировой войны и освободительной борьбы. Охарактеризовано их книгоиздательский репертуар и тематика изданий, подана информация об общественно-политических деятелях, ученых, писателях, сотрудничавших с эмиграционными издательствами.

Ключевые слова: *Вена, Первая мировая война, Союз освобождения Украины, украинские эмиграционные издания, издательские центры.*

З початком Першої світової війни та визвольних змагань десятки тисяч українців були змушені залишити Галичину та емігрувати на чужину. Представники українських політичних, економічних і просвітніх інституцій організовували свої осередки в Австрії, Німеччині та інших європейських країнах. Саме в Австрії завдяки толерантному ставленню австрійської влади та внаслідок традиційних галицько-австрійських політичних і культурних зв'язків

виникли доволі сприятливі умови для перебування української еміграції. У березні 1919 р. зі Станіслава до Праги, а звідти до австрійської столиці емігрував Михайло Грушевський. У Відні з 1919 р. перебували найближчі соратники Михайла Грушевського з Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), засновники «Закардонної делегації» УПСР — співробітник військової місії УНР Олександр Жуковський, співредактори журналу «Борітеся — Поборете!» Павло Христюк та Микола Чечель, а з 1920 р. — заступник Голови Центральної Ради УНР Микола Шраг. Базою діяльності групи політичних емігрантів стали засновані Михайлом Грушевським у Відні Український соціологічний інститут і неперіодичний збірник «Борітеся — Поборете!» (1920–1922). У Відні розгорнули свою політичну і видавничу діяльність Володимир Винниченко, В'ячеслав Липинський, Осип Назарук, Юрій Тищенко та ін. У Відні опинилися й емігранти з Наддніпрянської України — противники царського режиму, як-от Володимир Дорошенко. Хоча для переважної частини емігрантів перебування в Австрії було пов'язане з матеріальними труднощами, однак на політичну і партійну діяльність, перенесену сюди з України, не було жодних обмежень [18, с. 24]. Після окупації українських земель Польщею і розпаду Західноукраїнської Народної Республіки до Австрії переїхала численна українська еміграція з Галичини на чолі з Євгеном Петрушевичем. До Відня перенесли свою діяльність деякі українські видавництва, зокрема «Дзвін», «Українська Школа», «Вернигора», «Дніпросоюз», а також у складі видавництва та редакцій часописів до Відня виїхали відомі письменники, журналісти, літературознавці (Антін Крушельницький, Олександр Олесь, Спиридон Черкасенко та ін.). Отже, під час Першої світової війни, а особливо у 20-х рр. ХХ ст. Відень став найпомітнішим центром української еміграції, осередком української політичної думки та основним центром українського видавничого руху за межами України.

За нашими підрахунками, у 1914–1923 рр. у Відні діяло понад 30 видавництв різноманітних українських партій, громадських організацій, об'єднань, угруповань та ін. Їх основними співробітниками стали відомі й маловідомі політичні діячі, представники творчої інтелігенції, а також пересічні українці, які волею

долі опинившись на чужині, намагалися реалізувати свій творчий потенціал на благо окупованої Батьківщини.

Ми поставили за мету зробити огляд українських еміграційних видань періоду Першої світової війни та визвольних змагань, тобто 1914–1923 рр., оскільки цей період докладно охарактеризований у бібліографічному покажчику «Українська книга в Галичині, на Буковині, Закарпатті, Волині та в еміграції, 1914–1939» [19; 20]. У двох його томах представлено 625 українських видань різних еміграційних видавництв та організацій, що побачили світ у Відні. У цих виданнях висвітлено національно-визвольну боротьбу українського народу, тогочасні політичні погляди представників різних партій та організацій, загалом відображено суспільні ка-таклізми і суперечності того часу [14, с. 3].

Найбільший вплив на становлення українського книговидання у Відні у 1914–1918 рр. мали такі еміграційні організації, як Союз визволення України (серпень 1914 р. — липень 1918 р.), Загально-Українська Культурна Рада (1915–1918) та Українська партія соціалістів-революціонерів. Відомості про видання цих та інших інституцій від серпня 1914 р. до травня 1916 р. зібрав видавець Іван Чепига у бібліографічному огляді української літературної продукції у Відні, який видала Українська Культурна Рада в 1916 р. [21]. У передмові укладач відзначив, що українська література, видана на чужині, «неначе відсвітлює душу нашої еміграції» [21, с. 3] і є цінним матеріалом для пізнання української еміграції.

Найпотужнішим українським видавничим центром в Австрії як за кількісними показниками, так і за рівнем видавничого репертуару в 1914–1918 рр. можна вважати Союз визволення України (СВУ). У Відні, куди перемістилась організація зі Львова після окупації Східної Галичини російськими військами, СВУ розгорнув інтенсивну видавничу діяльність. Проголосивши у своїй платформі як основну мету державну самостійність і соборність України [12, с. 1], СВУ широко пропагував визвольні ідеї серед української спільноти та популяризував українську справу в Європі. Союз визволення України заснували наддніпрянські соціалісти, зокрема Володимир Дорошенко, Микола Залізняк, Андрій Жук та ін., які опинилися на австрійській території через репресії царського уряду в період столипінської реакції. За весь час

існування він нараховував у своїх рядах понад 250 членів та співробітників [13, с. 77]. Плідно співпрацювали та брали активну участь у підготовці видань СВУ такі політичні діячі, вчені й письменники, як Михайло Возняк, Богдан Лепкий, Іван Крип'якевич, Василь Сімович, Степан Рудницький, Лонгин Цегельський, Володимир Старосольський, Степан Томашівський, Андрій Чайковський та багато інших.

Накладом Союзу визволення України у 1915 р. вийшли друком праці Лонгина Цегельського «Самостійна Україна» та «З чого виникла війна та що вона нам може принести», у яких автор підкреслив важливість створення самостійної України, а також висвітлив місце і роль українського питання у міжнародних відносинах. Ідеї української державності, які широко популяризував СВУ, пропагувалися також у роботах Михайла Грушевського «Якої автономії і федерації хоче Україна» та Олександра Скорописа-Йолтуховського «Значінне самостійної України для європейської рівноваги».

Для ознайомлення громадськості з розвитком української суспільно-політичної думки й життя в Росії та Австрії заходами СВУ у Відні надруковано роботи Володимира Дорошенка «Півтора літ української політичної думки» й «Українство в Росії», Андрія Жука «Російська Державна Дума й українці», Володимира Левицького «Як живеться українському народови в Австрії», Михайла Лозинського «Галичина в життю України».

Крім видань інформаційно-політичного характеру, за сприяння СВУ друкувалися праці просвітницького характеру та літературні видання, в яких висвітлювалися різноманітні аспекти національного життя українського народу. Так, на кошти СВУ опубліковано праці Михайла Возняка «Наша рідна мова» й «Памяти Івана Франка», Володимира Гнатюка «Українська народня словесність», Степана Рудницького «Україна: Край і нарід», Богдана Заклинського «Що треба знати кожному українцеві», історичний нарис Андрія Чайковського «Петро Конашевич Сагайдачний», а також вибрані поезії Тараса Шевченка та збірник «Українські колядки».

Центральним друкованим органом СВУ був тижневик «Вісник Союзу визволення України», який виходив у Відні в 1914–1918 рр. Від 1918 р. журнал видавали під назвою «Вісник політики, літератури й життя». На сторінках часопису друкувалися матеріали

про діяльність СВУ та статті відомих громадсько-політичних діячів з проблем українського національного руху. У 1918 р. накладом «Вісника політики, літератури й життя» у Відні вийшло друком кілька видань активних дописувачів часопису, зокрема «Національна справа» Ольгерда-Іполита Бочковського, «Територія і населення України» Мирона Кордуби, «Рідне письменство» Василя Сімовича.

Впродовж 1914–1917 рр. СВУ у Відні видав українською мовою 65 книг і брошур, зміст і тематика яких свідчили про антиросійську позицію українців, їх прагнення до самостійності та відродження державної незалежності України.

У своїй діяльності СВУ велику увагу приділяв виданням матеріалів, присвячених Українським Січовим Стрільцям та збройній боротьбі українського народу за свободу. Питання мілітарного українського руху відображено у виданні Володимира Темницького «Українські Січові Стрільці» та короткому історичному нарисі Івана Крип'якевича «Українське військо». Варто відзначити, що під час Першої світової війни багато українських видавництв та організацій, що перебували у Відні, видавали як збірники, так і окремі праці, присвячені легіонові УСС. Зокрема, заходами Української Бойової Управи вийшли з друку: 1915 р. — збірник статей «Наші стрільці в рік по Шевченківським здвизі 28 червня 1914 р.» (інша назва — «Українські січові стрільці в Карпатах»), 1917 р. — нариси Осипа Назарука «Над Золотою Липою. В таборах Українських Січових Стрільців». В 1915 р. «Видавництво українського народного учительства» в серії «Воєнна читанка» випустило збірник «Червона Калина», присвячений УСС. Його укладачем був Богдан Лепкий, а проілюструвала збірник Олена Кульчицька. У 1916 та 1917 рр. «Український Жіночий Комітет помочи для ранених» видав «Календарики для Січових Стрільців і Жовнірів-Українців», де також були матеріали, присвячені УСС. У 1917 р. Загальна Українська Рада видала ілюстрований альманах «Кривавого року», який широко висвітлював життя стрілецтва.

На противагу історико-політичним виданням СВУ, покликаним привернути увагу світової громадськості до українського питання, видавнича діяльність Загально-Української Культурної Ради (ЗУКР) була спрямована на підвищення культурно-освітнього рівня та піднесення національної свідомості населення в еміграції.

ЗУКР була заснована на початку 1915 р. у Відні при Загальній Українській Раді для упорядкування культурного життя українців, а зокрема біженців із західноукраїнських земель, надання їм моральної та матеріальної допомоги, видання відповідної літератури. До складу Ради входили представники найважливіших культурно-освітніх, наукових та політичних товариств і організацій. Загально-Українська Культурна Рада «старалась заповнити по своїм силам ті прогалини, які вищербили в нашій культурній організації воєнні події, старалась підготувати основи для відбудови нашого культурного життя» [2]. Значну частину видань ЗУКР* становлять національно-патріотичні твори художньої літератури — літературна збірка «З великих днів. В борбі за волю» (1915), «Слово о полку Ігоревім у віршованих перекладах» (1915), збірки поезій Богдана Лепкого «Тим, що полягли 1914–1915» (1916) та «Як вертав ся до дому з неволі» (1917); музичної літератури — «Жовнярські пісні Осипа Юрія Федьковича» (1915), збірка пісень Філарета Колесси «Воєнні квартети» (1916), присвячена Українським січовим стрільцям, співаник «Ще не вмерла Україна» (1916). Варто відзначити видання ЗУКР релігійного спрямування, які уклав о. Олександр Коренець: «Рим а наші церковні постанови, з окрема календар», «Читання і розважання з нагоди світової війни» та «Молитвенник для жовнірів Українців-Католиків», до якого увійшли молитви та релігійні пісні, пронизані українським патріотичним духом. Зокрема, «Молитвенник...» мав особливо великий попит, оскільки це було перше видання такого характеру для вояків [4, с. 57].

Загально-Українська Культурна Рада вела активну культурно-просвітницьку діяльність, спрямовану на розвиток і зміцнення українського шкільництва. Рада займалась організацією шкіл у

* Хоча в часописі «Діло» зазначено, що організація отримала назву Загально-Українська Культурна Рада [2], у деяких джерелах [11, с. 13] вона фігурує як Українська Культурна Рада. Це пов'язано з тим, що низка видань 1917–1918 рр. та частина видань у 1916 р. вийшли друком під егідою Української Культурної Ради, видання ж 1915 р. — під егідою ЗУКР. Також деякі видання, на яких зазначено: «Накладом Загально-Української Культурної Ради», — у списках видавництва, наприклад, у бібліографічному огляді І. Чепіги [21, с. 34], представлені як видання Української Культурної Ради у Відні.

таборах для українських біженців, пошуком кваліфікованих кадрів, організацією курсів з підготовки і підвищення кваліфікації українських вчителів, а також планувала видання просвітницької літератури, зокрема українських шкільних підручників. Так, у 1918 р. у Відні вийшла друком «Перша Читанка (Буквар) для народних шкіл», яку уклали Антін Крушельницький, Олександр Попович і Богдан Лепкий. Однак у 1918 р. у зв'язку з поверненням біженців до Галичини ЗУНР припинила свою діяльність.

Після окупації Східної Галичини польськими військами у 1919 р. Євген Петрушевич та інші діячі ЗУНР були змушені переїхати до Відня, де був сформований екзильний уряд Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), який проіснував до 1923 р. Керівництво ЗУНР, продовжуючи активну міжнародну діяльність щодо захисту державних інтересів галичан, поставило перед собою завдання — дипломатичними засобами не допустити утвердження польської влади в Галичині. Серед видань уряду ЗУНР, що вийшли друком у 1919–1921 рр., домінують видання відверто антиокупаційного характеру. В цьому контексті варто відзначити видання «Кривава Книга», яке вийшло двома частинами у 1919 та 1921 роках у Відні, де вміщено найяскравіші приклади масового винищення українського народу польською окупаційною владою у 1918–1920-х рр. Фактичними матеріалами книги екзильний уряд ЗУНР доводив світові, що терор і етноцид з польського боку «став системою, яке має за ціль: як найшвидше стерти з Галицької землі її відвічний український характер і зробити з неї польську провінцію» [9, с. 5].

Офіційним органом уряду Преси і Пропаганди ЗУНР була газета «Український Прапор», що видавалася у Відні у 1919–1923 рр. (з 1923 — у Берліні) та інформувала читачів про розгляд українсько-польських відносин на міжнародних форумах. Співробітниками газети за віденського періоду були Кость Левицький, Осип Назарук, Остап Грицай. Протягом 1919–1922 рр. редакція «Українського Прапора» підготувала понад 30 видань (в основному брошур), в яких розглядалося значення незалежності Галичини («Галичина й нові держави Європи», «Галичина та Соборна Україна», «Економічні основи галицької державности» Степана Рудницького), висвітлювалися політичні питання («Польська кольонізація Східної

Галичини», «Перша Сесія Всеукраїнської Національної Ради: Промови представників Західної України», «Українська делегація Східної Галичини в Ризі» — збірник документів, що висвітлювали дипломатичну діяльність урядової делегації ЗУНР в Ризі під час радянсько-польських переговорів 1921 р.). Окреме місце посідають видання військової тематики («Похід українських військ на Київ» Луки Мишуги, «Українська військова організація у Відні в дніх перевороту» Івана Німчука, «Галицька Армія на Великій Україні» Осипа Левицького). У серії «Українські мемуари» вийшли друком спогади Євгена Зиблікевича «Зі споминів січовика» та Іллі Цюккана «Від Денікіна до більшовиків». Серед більших за обсягом видань «Українського Прапора» — конспект споминів про українську революцію Осипа Назарука під назвою «Рік на Великій Україні», в якому докладно описано події від 5 листопада 1918 р. до 16 листопада 1919 р., збірник статей «Нехай живе Незалежна Галицька Держава!» та «Українська ідеологія революційної доби» Олекси Бурнатовича.

В період Першої світової війни та в післявоєнні роки у Відні діяли осередки як створених в Україні партій та організацій, так і заснованих за кордоном. Видавничий репертуар українських політичних партій різних напрямів значною мірою віддзеркалював їх політичні переконання.

Особливо плідною щодо видавничої справи була діяльність Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР, популярна назва — есери). Активну участь як у політичному, так і видавничому житті УПСР брав один із організаторів українського соціалістичного руху, громадсько-політичний діяч, публіцист, перекладач і видавець Микола Залізняк. У 1915 р. за сприяння УПСР та з активною участю Миколи Залізняка у Відні вийшли друком 38 видань з української політики, суспільних наук, національного та релігійного питань. В серії видань, що стосувалися національного питання, видано твори Михайла Драгоманова та соціалістичних теоретиків національної справи Карла Реннера, Карла Каутського та ін. Із суспільно-економічних видань партія видала кілька передруків, зокрема Олексія Баха «Економічні нариси» (в перекладі Миколи Залізняка), Фердинанда Лассаля «Про суть конституції» (в перекладі Івана Франка), Віктора Білібіна «Самодержавство й

народоправство» (в перекладі Степана Дольницького). Низку видань УПСР було присвячено питанням українства в Росії, зокрема праця Миколи Залізняка «Українці, Росія й війна», в якій автор на основі заміток і матеріалів аналізував позиції і підходи до війни різних українських партій в Росії та деяких загальноросійських партій і політиків. На титульному аркуші переважної більшості видань вміщено революційне гасло: «Боротьбою здобудем ми право своє!». Іван Чепига зазначав, що Українська партія соціалістів-революціонерів своїми виданнями «сильно збогатила убогу ще українську літературу не в одній області... Вислід її праці на еміграції буде слідний далеко геть по війні» [21, с. 9].

Микола Залізник, перебуваючи у 1914–1918 рр. в еміграції у Відні, очолював Закордонний комітет Української партії соціалістів-революціонерів та провадив активну публіцистичну й видавничу діяльність. Видавництво Миколи Залізняка «Політична Бібліотека» видавало книги і брошури політичного і соціального змісту, в яких висвітлювалися національні питання та обґрунтовувались ідеї соціалізму. Протягом 1915–1916 рр. у Відні вийшло друком 12 видань «Політичної Бібліотеки», серед яких варто відзначити політично-історичний нарис Степана Томашівського «Галичина», «Чому ми хочемо самостійної України?» Степана Рудницького, «Старі хартії вільности» Михайла Драгоманова та ін.

У 1919–1920-х рр., після важких років національно-визвольних змагань, до Відня емігрували діячі української революції, першими серед яких були представники соціалістичних політичних сил. Лідери УПСР Михайло Грушевський, Микола Чечель, Микита Шаповал, Павло Христюк і Микола Шраг, заснувавши у Відні «Закордонну делегацію» УПСР, впродовж 1920–1922 рр. видавали журнал «Борітеся — Поборете!». Крім проекту програми УПСР, у 1921 р. у Відні накладом видавництва «Борітеся — Поборете» вийшла друком праця одного з діячів УПСР Микити Шаповала «Революційний соціалізм на Україні», в якій автор розкрив деякі питання розвитку українського есерівського руху та діяльності УПСР.

У 1919 р. у Відні оселився й відомий політик та письменник Володимир Винниченко. Після виходу з Директорії УНР Володимир Винниченко створив Закордонну групу Української комуністичної партії — політичну організацію, програма якої базувалася

на позиціях українського націонал-комунізму, а тому перебувала під постійним тиском звинувачень у націоналізмі та некомуністичності з боку УКП в радянській Україні. Періодичним органом Закордонної групи УКП став політичний, економічний і науковий тижневик «Нова Доба» (1920–1921), який у Відні заснував Володимир Винниченко. Крім того, Володимир Винниченко разом із провідними членами партії Володимиром Левинським, Григорієм Паламарем, Василем Мазуренком, Григорієм Піддубним упродовж 1920–1921 рр. вели активну видавничу роботу, підготувавши низку видань у серії «Бібліотека «Нової Доби». Відкривала її брошура Володимира Винниченка «Всесвітня революція», в якій автор став на захист комунізму і більшовизму. Проте згодом В. Винниченко, не погоджуючись з радянським режимом у питанні національної політики, гостро критикував діяльність більшовиків в Україні. Особливо боляче він сприйняв порушення декларованих радянським урядом принципів самостійності й незалежності Української держави. Так, у відкритому листі «Революція в небезпеці!», надрукованому в 1921 р. окремою брошурою в серії «Бібліотека «Нової Доби», він висунув більшовикам убивчі звинувачення з приводу їх антидемократичної й антиукраїнської політики. Такі різкі критичні висловлювання В. Винниченка викликали відповідну реакцію радянської влади — П'ятий Всеукраїнський з'їзд Рад прийняв постанову, яка оголошувала його «ворогом трудящих», і незабаром Закордонна група Української комуністичної партії припинила свою діяльність, а 19 березня 1921 р. вийшов останній номер газети «Нова Доба» [15, с. 71]. За невеликий період у серії «Бібліотека «Нової Доби» вийшло друком 32 видання, серед яких праці таких політичних діячів, як Володимир Винниченко, Олександр Богданов, Володимир Левинський, Василь Мазуренко, Григорій Піддубний та ін., які містять цікавий матеріал для дослідників політичних процесів у середовищі української еміграції у Відні.

Впродовж 1920–1921 рр. у Відні вийшло друком 13 видань ще однієї видавничої серії політичного змісту — «Комуністичної Бібліотеки». Серію заснували революційні, громадські та політичні діячі: перекладач Петро Дятлов та редактор і публіцист Григорій Піддубний (справжнє прізвище — Товмачів), які ставили за мету видавати твори соціалістичних класиків українською мовою.

Першою книгою був переклад Петра Дятлова з німецької мови праці В. І. Леніна «Держава і революція» (1920). Згодом вийшли друком «Азбука комунізму» Миколи Бухаріна і Євгена Преображенського, «Розбийте кайдани!» Григорія Піддубного, збірка «Національне питання і комунізм». Із передмовою Петра Дятлова вийшла друком робота В. Леніна «Чергові завдання совітської влади» та ін. На титульному аркуші видань вміщено комуністичне гасло «Пролетарі усіх країн, єднайтесь!». Цікаво, що Петро Дятлів ставив на фронтисписах видань напис: «Накладом комуністичної партії Східної Галичини», очевидно, сподіваючись залучити помічників у їх розповсюдженні [22, с. 117].

Від 1920 р. серед українських емігрантів активно ширилася ще одна політична течія — консервативно-монархічна. Головним натхненником і творцем ідеології цього руху був видатний вчений, суспільно-політичний і державний діяч В'ячеслав Липинський. Перебуваючи до 1919 р. на посаді українського посла у Відні, а потім мешкаючи в Австрії як приватна особа, наприкінці 1920 р. В'ячеслав Липинський заснував нову політичну структуру — Український Союз хліборобів-державників (УСХД). Неперіодичним органом УСХД був збірник «Хліборобська Україна», на сторінках якого пропагувалась ідеологія українського монархізму та відображалась офіційна позиція УСХД. Протягом 1920–1923 рр. у Відні вийшло вісім чисел («збірників») «Хліборобської України» у чотирьох книжках, в яких опубліковано документи та статті діячів консервативного руху — Сергія Шемета, Дмитра Дорошенка, Степана Томашівського та ін. Проте головною публікацією, що друкувалась у збірниках, був основний політичний трактат В'ячеслава Липинського «Листи до братів-хліборобів», в якому автор обґрунтував свою концепцію державотворення. Відзначимо, що часопис був достатньо великим за обсягом і містив цікаві матеріали економічного, культурного й історичного спрямування, що зробили «Хліборобську Україну» відомим і популярним на той час друкованим органом [8, с. 37].

Перебуваючи у вимушеній еміграції, наприкінці 1919 р. Михайло Грушевський створив відомий український науковий заклад — Український Соціологічний Інститут (УСІ), головний осідок якого в 1921–1923 рр. був у Відні. В Інституті довкола М. Грушевського згуртувалося багато науковців та громадсько-політичних діячів, зокрема Володимир Старосольський, Микола Шраг, Павло Христюк та ін.

Одним із завдань УСІ М. Грушевський вважав поширення інформації про історію України та її сучасне життя, здобутки української науки, особливо соціології, як серед української, так і західної спільноти [17, с. 205]. З цією метою співробітники УСІ проводили лекційну, пропагандистську, наукову та видавничу діяльність. Під егідою Інституту у Відні в 1921 р. вийшла друком головна соціологічна праця Михайла Грушевського «Початки громадянства», а в серії «Українська революція: розвідки і матеріали» — фундаментальне чотиритомне видання Павла Христюка «Замітки і матеріали до історії української революції, 1917–1920 рр.». Ця історична розвідка з огляду на багатий фактичний матеріал і документальну аргументованість не має рівних серед тодішніх праць, що висвітлювали революційні роки, і, на думку професора Бориса Кухти, є своєрідною «Енциклопедією національної революції» [10, с. 227]. Впродовж 1922 р. під грифом Інституту видано дослідження М. Грушевського «З починів українського соціалістичного руху: Михайло Драгоманов і женевський соціалістичний гурток», книгу Михайла Лозинського «Галичина в рр. 1918–1920», а також найвідомішу працю видатного українського вченого, одного з провідників національно-визвольного руху, професора Володимира Старосольського «Теорія нації», яку використовували як підручник в Українському вільному університеті. Впродовж нетривалого (1921–1923) періоду діяльності, УСІ на чолі з М. Грушевським видав низку ґрунтовних наукових праць, які ознайолювали як науковців, так і пересічних читачів із важливими проблемами історії України; ці праці до сьогодні залишаються цінним джерелом для дослідників історії української політичної думки.

Серед репертуару української еміграційної книги, виданої у Відні, вагоме місце посідає культурно-освітня література. Як зазначив професор Симон Наріжний, «Українські діячі на віденському ґрунті побіч чисто політичної розвинули також працю просвітню й видавничу» [11, с. 12]. Серед інших видавничих організацій варто відзначити видавництво «Чайка», яке заснував Антін Крушельницький у Відні. Впродовж 1919–1923 рр. у цьому видавництві опубліковано українські переклади визначних творів світової літератури, зокрема з французької — драм А. де Мюссе «Андреа дель Сарто», «Тіціанів син», оповідань Стендаля «Абатесса ді Кастро», «Ченчі» (переклад Сергія Пашенка), романів

Г. Флобера «Салямбо» (у 3-х т.), А. Доде «Сафо» (у 2-х т.) (переклад Бориса Чорного), Г. де Мопассана «Монт-Оріоль» (у 2-х т.), Т. Готье «Панна де Мопен» (у 2-х т.) (переклад Миколи Шрага), трагедії В. Гюго «Люкреція Борджія» (переклад Валерії О'Коннор-Вілінської), з німецької — роману Г. Еберса «Адріян і Антіной» (у 3-х т.) (переклад Миколи Троцького), а також з російської — творів Л. Толстого (переклад Володимира Тулюпи). Варто відзначити високу якість перекладу названих видань. До речі, вони супроводжувалися доволі рідкісною на той час приміткою «Авторизований переклад» [1, с. 237]. Крім перекладної літератури, у «Чайці» вийшли друком твори Спиридона Черкасенка та Антона Крушельницького, а в серії «Українській дитині» у 1923 р. — сім ілюстрованих книжечок із народними казками та поезії Олександра Олеса. Засновник видавництва «Чайка» — відомий письменник, педагог та громадський діяч Антін Крушельницький, маючи 30-річний досвід педагогічної діяльності, дбав про розвиток українського шкільництва. Так, під егідою видавництва він видав у Відні шість шкільних читанок та два томи «Вибору з українського народного письменства» [3, с. 224].

У 1917–1921 рр. проводив активну культурно-просвітню діяльність і Дніпровський союз споживчих товариств («Дніпросоюз»), заснований у 1917 р. в Києві. Для цього в його структурі було створено видавничий та культурно-просвітній підрозділи [16, с. 137]. Від 1919 р. видавництво «Дніпросоюзу» діяло у Відні, видавши протягом 1919–1921 рр. 18 видань. У таких із них, як «Кооперація на селі», «Нейтральний і соціалістичний кооперативний рух», «Німецька кооперація» та ін., пропагувалися кооперативні ідеї. Проте особливою заслугою «Дніпросоюзу» було видання праць Михайла Грушевського «Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці», «Про старі часи на Україні», «Всесвітня історія в короткім огляді», «Ілюстрована Історія України». Крім того, справи народної просвіти та українського шкільництва слугували видані «Дніпросоюзом» у Відні підручники з тригонометрії, географії та ін., а також підручник М. Грушевського «Історія України, приладжена до програми вищих початкових шкіл і нижших клас шкіл середніх».

Українське видавництво в Катеринославі, яке протягом 1919–1921 рр. діяло у Відні, видало за цей період 15 книг, переважно для дітей і юнацтва, серед яких історичні художні твори українського

письменника Адріана Кащенко «Борці за правду», «З Дніпра на Дунай», «Під Корсунем», «Славні побратими», перекладені з російської оповідання Дмитра Маміна-Сибіряка, а також український буквар, читанка та граматики української мови, які уклав А. Воронець.

В серії «Дитяча бібліотека» письменник, перекладач і видавець Іван Труба впродовж 1919–1920 рр. видав у Відні у видавництві «Стежка додому» кілька томів ілюстрованих казок братів Грімм, Г.-Х. Андерсена та В. Гауфа.

У Відні вийшло друком багато календарів різних товариств, зокрема, накладом Української Мистецької Накладні у Відні — «Віденський календар «Української Мистецької Накладні», заходом редакції «Зоря України» — «Віденський календар українських воєнних емігрантів». Товариство «Українська Бесіда» друкувало у Відні «Буковинський Православний календар», Товариство «Просвіта» — «Віденський ілюстрований календар тов. «Просвіта». Для вшанування пам'яті Т. Шевченка коштом і заходом товариства «Просвіта» у Відні в 1915 р. видано твір Богдана Лепкого «В Тарасові роковини» та нарис про діяльність українських гетьманів «Чекає нас велика річ». Свій внесок у становлення видавничої справи зробив також Петро Франко — український письменник і педагог, син Івана Франка, заснувавши у Відні видавниче товариство «Франко Син і Спілка», у якому побачили світ праці П. Франка «Огляд території України», «Теорія зглядности», «Що кождий повинен знати про змінок», «Відмолодження», «Як закладати пластові дружини?», а також казка Івана Франка «Лис Микита». Видавництво «Театр» видало у Відні у 1920–1921 рр. кілька драм Єлисея Карпенка.

Щоб підтримати розпочатий в Україні у 1917 р. процес українізації загальноосвітніх шкіл, важливо було підготувати й надрукувати шкільні підручники, дитячу та методичну літературу українською мовою. Багато видавництв, відгукнувшись на потреби тогочасного суспільства, розпочали випускати навчально-педагогічну літературу. Однак, зіштовхнувшись із браком друкарської техніки та паперу, вони змушені були перенести видавничу діяльність за кордон. Так, видавниче товариство «Вернигора», що спеціалізувалося на випуску підручників та дитячої літератури, у 1918 р. переїхало до Відня. У серії «Шкільна секція» протягом чотирьох років товариство видало 18 підручників з української граматики, географії,

фізики, зоології та ін. Особливої уваги заслуговують підручники з історії України Івана Крип'якевича, розраховані на певні категорії населення. Це й «Коротка історія України» для початкових шкіл, і «Огляд історії України» для вищих класів середніх шкіл та вчительських курсів, і, врешті, такий фундаментальний підручник, як «Історія України». У працях І. Крип'якевича, створених на національній основі, висвітлювалися важливі питання методики навчання та виховання галицької молоді, вони є вагомим внеском в українську історичну науку [6, с. 193]. Крім підручників, товариство «Вернигора» видало трагедію «Фавст» Й.-В. Гете у віршованому перекладі Дмитра Загула, збірку пісень Олександра Кошиця «Пісні України» з нотами та текстами українською, німецькою і чеською мовами та ін.

Окрім «Вернигори», підручники випускали також товариства «Земля», «Дзвін» та «Українська школа». Українське акційне видавниче товариство «Земля», засноване за сприяння Антона Крушельницького у Відні, у 1922 р. видало «Економічну географію України для середніх шкіл» Івана Фещенка-Чопівського, дві частини «Короткого курсу правопису» та читанку «Рідна школа» Спиридона Черкасенка, «Граматку (Буквар) і Першу читанку для першого року науки» Антона Крушельницького (1923).

Видавництво «Дзвін», яке заснували в Києві Володимир Винниченко, Юрій Тищенко та Лев Юркевич, одним із перших розпочало видання українських підручників, для чого у 1917 р. при ньому було створено як автономне ще одне видавництво — «Українська школа» [23, с. 192]. Отримавши у 1918 р. від Української держави замовлення на сотні тисяч примірників підручників, виконати які в Україні було неможливо через слабку поліграфічну базу, було вирішено перенести їх друкування до Австрії. Таким чином, упродовж 1918–1919 рр. у Відні під редакцією Софії Русової, Юрія Сірого (Ю. Тищенка), Якова Чепіги та Спиридона Черкасенка підготовлено і видано низку підручників і книг для національної школи, а саме: «Початок: Граматика до науки читання й письма» та читанки «Рідна школа» Спиридона Черкасенка, «Задачники» Якова Чепіги, книги з природознавства «Життя рослин» та «Про світ божий» Юрія Тищенка, «Практичну геометрію» Олександра Коваленка.

Крім підручників, «Дзвін» у 1919–1922 рр. друкував політичну та художню літературу. Зокрема, це видавництво першим почало

видавати зібрання творів Володимира Винниченка, випустивши 11 томів, а також тритомну історико-мемуарну працю «Відродження нації» та п'єси й оповідання цього автора: «Голод», «Записна книжка», «Між двох сил» та ін. Серед політичних видань «Дзвону» — «Народність і держава» Володимира Левинського, «Шлях до соціалізму» Отто Бауера; серед художніх творів — поезії Спиридона Черкасенка, новели Юрія Тищенка, «Брати Моуглі» Р. Кіплінга у перекладі Ю. Тищенка.

У 1921 р. українські видавництва у Відні («Дзвін», «Вернигора», «Дніпросоюз», «Чайка», «Земля» та ін.) згуртувалися в «Об'єднання Українських Видавців» для спільної діяльності у справі випуску українських книжок [23, с. 211-212]. Друкованим органом «Об'єднання...» став збірник «Книга» [7], що планувався як періодичний бібліографічний збірник, в якому мали висвітлюватися питання про стан видавничої справи за кордоном. Однак перший і єдиний випуск цього збірника вийшов у Відні в 1921 р. На його сторінках вміщено численні рецензії, інформацію про видавництва «Дзвін», «Українська Книжка», «Серп і Молот», наукові установи «Український Соціологічний Інститут», «Український Вільний Університет у Відні», повідомлення про вихід у світ шкільних підручників, дитячої, художньої та іншої літератури, короткі відомості про тогочасних українських літераторів, працівників видавництв, а також збірника «Книга».

Отже, впродовж 1914–1923 рр. українські вчені, політики, видавці, представники наукової та творчої інтелігенції, які волею долі опинилися на чужині, продовжували активну політичну, культурно-освітню та видавничу діяльність, засновуючи численні нові інституції та, зокрема, видавництва. Як зазначила Т. Ківшар, «книжка була одним із головних чинників поширення науки і освіти, тому організація українського книжкового руху в еміграції була справою національної ваги» [5, с. 243]. Про інтенсивний розвиток книговидавничої справи свідчить велика кількість виданих у Відні в зазначений період українських видань: підручників, календарів, збірників, книг і брошур політичного, наукового й художнього змісту. Еміграційні видавництва, продовжуючи найкращі традиції українського книговидання, зробили неоціненний внесок в українську культуру, гідно представили Україну в Європейській спільноті народів, сприяли утвердженню ідеї про Українську самостійну соборну державу та вихованню національно свідомого читача.

1. *Василик А.* Український художній переклад у міжвоєнному Львові / *Анастасія Василик* // *Іноземна філологія : укр. наук. збірник.* — Львів, 2009. — Вип. 121. — С. 233-241.
2. Загально-Українська Культурна Рада: з діяльності української воєнної еміграції // *Діло.* — 1915. — 21 листоп. (чис. 101). — С. 1-2 ; 10 груд. (чис. 120). — С. 2.
3. *Льницька М.* Специфіка галицьких читанок початку 1920-х років / *Марта Льницька* // *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника* : зб. наук. праць. — Львів, 2012. — Вип. 4 (20). — С. 216-228.
4. *Карп І.* Видання Української Культурної Ради у Відні (1915–1918) як чинник формування національної свідомості / *Ірина Карп* // *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника* : [зб. наук. праць]. — Львів, 2005. — Вип. 13. — С. 52-60.
5. *Ківишар Т.* Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923 рр.) / *Таїсія Ківишар.* — Київ : Логос, 1996. — 344 с.
6. *Клименко Н. П.* Іван Крип'якевич як автор підручників та посібників з історії / *Н. П. Клименко* // *Український історичний журнал.* — 2011. — № 6. — С. 191-208.
7. Книга : неперіодичний бібліографічний орган Об'єднання Українських Видавців. [Чис.] 1 / під ред. *проф. Дмитра Антоновича.* — Відень ; Київ : [видання Об'єднання Українських Видавців], 1921. — 82 с.: іл., мал.
8. *Колісник Д. В.* Гетьманський рух і преса української політичної еміграції (1920–1930-ті рр.) : монографія / *Д. В. Колісник* ; М-во освіти та науки України, Нац. гірничий ун-т, Ін-т гуманітарних проблем. — Дніпропетровськ : НГУ, 2008. — 172 с.
9. Кривава Книга. Частина II: Українська Галичина під окупацією Польщі в рр. 1919–1920. Часть I / зладив *Др. Михайло Лозинський* ; Часть II / зладив *Проф. П. Карманський* ; передм. укладачів, с. 5-6. — Відень : видання Уряду Західно-Української Народньої Республіки, 1921. — [6], 242 с.
10. *Кухта Б.* З історії української політичної думки : [текст лекцій : навч. посібник] / *Борис Кухта.* — Київ : Генеза, 1994. — 368 с.
11. *Наріжний С.* Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / *Симон Наріжний.* — Прага, 1942. — Ч. 1. — 372 с.
12. Наша платформа // *Вістник Союзу визволення України (Відень).* — 1914. — 5 жовт. (чис. 1). — С. 1-2.
13. *Патер І.* Союз визволення України: проблеми державності і соборності / *Іван Патер* ; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. — Львів, 2000. — 346 с.

14. *Романюк М.* Бібліографування західноукраїнської та української еміграційної книги 1914–1939 рр. продовжується / *Мирослав Романюк* // Українська книга в Галичині, на Буковині, Закарпатті, Волині та в еміграції, 1914–1939 : бібліогр. покажч. Т. 2 : 1920–1923 / НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника ; уклад.: *Л. І. Гльницька* (кер. проекту) [та ін.] ; відп. ред. *М. М. Романюк*. — Львів, 2012. — С. 3-6.
15. *Савченко О. І.* «Нова доба» Володимира Винниченка / *О. І. Савченко* // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету : зб. наук. праць. — Запоріжжя : Просвіта, 1999. — Вип. 5. — С. 65-71.
16. *Сова А. О.* Культурно-просвітня діяльність «Дніпросоюзу» / *Сова А. О.* // Вісник Львівської комерційної академії. Сер.: Гуманітарні науки. — Львів, 2010. — Вип. 9. — С. 135-149.
17. *Сохань П. С. М. С.* Грушевський і Academia: ідея, змагання, діяльність / *П. С. Сохань, В. І. Ульяновський, С. М. Кіржаєв* ; АН України, Ін-т укр. археографії. — Київ, 1993. — 322 с.
18. *Троциньський В. П.* Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / *Троциньський В. П.* ; НАН України, Ін-т соціології. — Київ : Інтел, 1994. — 260 с.
19. Українська книга в Галичині, на Буковині, Закарпатті, Волині та в еміграції, 1914–1939 : бібліогр. покажч. Т. 1 : 1914–1919 / НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника ; уклад.: *Л. І. Гльницька* (кер. проекту) [та ін.] ; відп. ред. *М. М. Романюк*. — Львів, 2010. — 472 с.
20. Українська книга в Галичині, на Буковині, Закарпатті, Волині та в еміграції, 1914–1939 : бібліогр. покажч. Т. 2 : 1920–1923 / НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника ; уклад.: *Л. І. Гльницька* (кер. проекту) [та ін.] ; відп. ред. *М. М. Романюк*. — Львів, 2012. — 804 с.
21. *Чепига І.* Українська літературна продукція на еміграції у Відні : (бібліографічний огляд від серпня 1914 до мая 1916) / *Іван Чепига*. — Відень : накладом Української Культурної Ради, 1916. — 34 с. — (Воєнна бібліотека Української Культурної Ради).
22. *Шуйський І.* З Відня до Сандармоху (про П. Ю. Дятлова) / *Шуйський Ігор* // Реабілітовані історією. Харківська область: Книга перша. — Ч. 1. — Київ ; Харків : Оригінал, 2005. — С. 113-121.
23. *Юркевич О.* З видавничої діяльності Юрія Тищенка (1917–1922) / *Олександра Юркевич* // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника : зб. наук. праць. — Львів, 2011. — Вип. 3 (19). — С. 189-221.